

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Рабінович Сергій Петрович

УДК 340.122 (075.8)

**ПРИРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ЮРИДИЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ**

Спеціальність: 12.00.12 – філософія права

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Львів
2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ МВС України.

Науковий консультант:

доктор юридичних наук, професор **Сливка Степан Степанович**, Львівський державний університет внутрішніх справ, професор кафедри теорії та історії держави і права.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Козюбра Микола Іванович**, Національний університет «Києво-Могилянська академія», завідувач кафедри загальнотеоретичних та державно-правових дисциплін;

доктор юридичних наук, професор **Максимов Сергій Іванович**, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», професор кафедри філософії;

доктор юридичних наук, професор **Дамірлі Мехман Алішах огли**, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства.

Захист відбудеться « 11 » березня 2011 р. о 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ (79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26).

Автореферат розісланий « 6 » лютого 2011 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Істотне реформування юридичної системи України після здобуття нею державної незалежності супроводжується рецепцією низки принципів, інститутів, норм та конструкцій, які перебувають у тісному смисловому зв'язку з концепціями природного права.

Це спричинено певними історичними, суспільно-політичними й світоглядно-ідеологічними чинниками. До них належить, по-перше, транзитивний характер вітчизняної юридичної системи. Поряд із триваючим переходом до ринкової економіки відбувається трансформація самого типу українського соціуму, яку, послуговуючись сучасною термінологією, можна позначити як зміну традиційного суспільства на модерне. Процес якісного оновлення національного державно-юридичного права вимагає постійної оцінки й переоцінки змісту чинних та запроваджуваних законодавчих положень. Одним із ідейно-методологічних засобів для цього здатні слугувати саме природно-правові концепції та теорії.

По-друге, дається взнаки загальна лібералізація юридичної політики держави, що актуалізує потребу в обґрунтуванні й забезпеченні основоположних прав людини, принципів верховенства права і правової держави. Своєю чергою, це зумовлює звернення до тих концептуальних підходів та учень, на основі яких у західно-європейській традиції права вироблені й розробляються згадані правові ідеали.

Зазначені обставини посилюють інтерес до юснатуралістичних концепцій у сучасній правовій та філософській думці України (зокрема в працях В.А. Бачиніна, О.В. Гришук, С.П. Головатого, В.В. Дудченко, О.А. Івакіна, М.І. Козюбри, О.М. Костенка, М.В. Костицького, О.Л. Львової, С.І. Максимова, О.О. Мережка, О.М. Мироненка, Ю.М. Оборотова, М.Г. Патей-Братасюк, Л.В. Петрової, Д.Є. Прокопова, П.М. Рабіновича, С.С. Сливки, О.В. Стовби, С.І. Тімуш, С.В. Шевчука, В.В. Шкоди).

Аналогічна ситуація спостерігається у філософсько-правовій думці Росії (С.С. Алексєєв, Ю.Я. Баскін, Г.Г. Бернацький, Н.В. Варламова, Є.О. Воротилін, В.М. Жуков, А.Ф. Закомлістов, І.А. Ісаєв, І.Ю. Козліхін, А.В. Кузьмін, В.О. Лобовиков, Д.І. Луковська, Г.В. Мальцев, О.В. Мартишин, А.М. Михайлов, С.В. Мойсєєв, Т.О. Мухіна, В.С. Нерсєсянц, І.Д. Нєвважай, А.В. Новіков, П.А. Оль, А.В. Поляков, О.А. Прибиткова, Н.Г. Рябченко, І.І. Царьков, В.О. Четвернін, В.М. Шафіров, Ю.Ж. Шокумов та ін.).

Не втрачається інтерес до природно-правової проблематики і у правознавстві далекого зарубіжжя (К.-О. Апель, Л. Вайнреб, М. Волцер, Ю. Габермас, О. Гьофе, Р. Дворкін, Р. Джордж, Г. Ельшайд, А. Кауфман, М. Кромпець, В. Майгофер, Е. Макінтайр, П. Рікер, Д. Річардс, Дж. Ролз, Ф. Селзнік, Дж.Фінніс та ін.).

Водночас значною частиною вітчизняних юристів поки що недостатньо усвідомлені соціальна сутність природно-правових підходів та їх регулятивний потенціал. З огляду на це нині нагальними завданнями українського правознавства стають з'ясування впливу природного праворозуміння на державно-юридичну практику та виявлення у ній специфічних способів і форм вираження природно-правових засад, тобто філософсько-правове осмислення процесу позитивації юснатуралістичних уявлень. Останнє видається особливо важливим тому, що у юриспруденції залишається поширеним сприйняття природного права лише як деякої метафізики, далекої від завдань повсякденного юридичного регулювання. Поряд із цим, означений вище процес в Україні монографічно ще не вивчався.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Пропоноване дисертаційне дослідження виконане у Львівському державному університеті внутрішніх справ згідно з планом наукової діяльності університету в межах напрямів наукових досліджень «Філософсько-правові та теоретико-історичні проблеми державотворення та правотворення в Україні» (номер державної реєстрації 0109U007855) та «Проблеми реформи правової системи України» (номер державної реєстрації 0109U007853).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є з'ясування зв'язків природного типу праворозуміння з практикою юридичного регулювання суспільних відносин в Україні.

Для досягнення цієї мети видалось необхідним розв'язати такі завдання:

- розкрити сутність природно-правового підходу у філософії права та виявити особливості взаємодії юснатуралістичного праворозуміння з іншими концептуально-методологічними підходами;
- сконструювати систему моделей співвідношень природного права, моралі й моральності;
- обґрунтувати цінність юснатуралізму як типу праворозуміння і способу філософсько-правового осмислення правової реальності;
- проаналізувати філософсько-правове значення фундаментальних природно-правових уявлень і понять;
- встановити буттєві основи природного типу праворозуміння, його соціально-історичні джерела і чинники розвитку;

- уточнити особливості та загальні тенденції розвитку новочасного й сучасного європейського юснатуралізму;
- удосконалити типологію природно-правових підходів і концепцій у філософсько-правовій думці;
- виявити соціальні й епістемологічні основи очевидності як характеристики природно-правового пізнання;
- з'ясувати вплив соціокультурних чинників розвитку західно- та східно-європейської правових традицій на особливості юснатуралістичних уявлень і політико-юридичної практики;
- класифікувати способи поєднання природного і позитивного права у природно-правових концепціях та встановити значення цих способів для державно-юридичного регулювання;
- обґрунтувати класифікацію природно-правових засад (принципів) державно-юридичного регулювання суспільних відносин та виокремити специфічні конструкції, які виступають формами законодавчої позитивації таких засад;
- сформулювати операціональне, з урахуванням потреб юридичного регулювання, визначення загального поняття природного права, дефініцію поняття природно-правового підходу в державно-юридичній діяльності та удосконалити інтерпретацію поняття позитивації природного права.

Об'єктом дослідження є вплив природного праворозуміння на юридичне регулювання суспільних відносин.

Предмет дослідження становлять закономірності вираження природно-правових засад у державно-юридичному регулюванні суспільних відносин.

Методи дослідження. Розв'язання означених вище завдань потребувало використання системи філософських та загальнонаукових підходів і методів. При цьому вибір базових концептуальних підходів зумовлений передовсім предметними особливостями обраної проблематики.

Внутрішня суперечливість юридичного регулювання, яку відображають природно-правові уявлення, притаманний праву саморух і саморозвиток обумовили звернення до положень діалектики. Діалектичний підхід використовувався, зокрема, для осмислення динаміки буттєвих форм природно-правових засад юридичного регулювання, а також причинно-наслідкових зв'язків природно-правових уявлень, понять і концепцій з обставинами соціально-історичного розвитку. Герменевтичний підхід застосовувався передовсім для аналізу смислів природно-правових уявлень і понять,

для виявлення їх інваріантних буттєвих основ. Розкриття соціальної сутності таких понять і уявлень, їх власної та інструментальної цінності здійснювалось за допомогою соціально-антропологічного (насамперед потребового) підходу. Основою для переходу від абстрактно-однобічних уявлень про природне право до встановлення якісної визначеності того явища, яке відображається у них, та до вироблення всезагально-конкретного операціонального поняття природного права послуговував загальнофілософський метод сходження від абстрактного до конкретного.

Системний підхід став тим загальнонауковим підходом, на основі якого встановлювались, зокрема, зв'язки юридичних регуляторів з іншими складовими соціорегулятивної системи, осмислювались взаємозалежності між елементами системи юридичної регуляції. Використовувалась також низка інших загальнонаукових дослідницьких методів. Зокрема, метод порівняльного аналізу застосовувався для визначення співвідношення юснатуралізму з суміжними напрямками у філософії права, для виявлення спільних і відмінних рис між окремими природно-правовими уявленнями, підходами та концепціями. Метод класифікації використовувався для відображення специфіки окремих видів природно-правових підходів і концепцій, експлікації способів і форм позитивації природного права, встановлення різновидів природно-правових засад (принципів) та конструкцій у позитивному праві. На основі методу мисленнєвого моделювання будувалась система співвідношень між природним правом, мораллю й моральністю. Методи системно-структурного та функціонального аналізу слугували осмисленню загального поняття юридичної діяльності. Функціональний аналіз застосовувався для визначення ролі природно-правових засад у системах юридичного регулювання. За допомогою структурно-генетичного аналізу і синтезу конструювалась дефініція загального поняття природного права в юридичному регулюванні.

Складність і багаторівневість предмета дослідження зумовила звернення до міждисциплінарного синтезу здобутків соціально-філософської, етичної, культурологічної, історичної й політико-правової думки минулого та сучасності.

При розгляді окремих форм вираження природно-правових підходів у практиці державно-юридичного регулювання використовувався комплекс методів тлумачення юридичних норм. Порівняльно-правовий метод слугував для виокремлення природно-правових засад, спільних для західноєвропейських кодифікацій приватного права і права України.

Наукова новизна дисертації зумовлена тим, що вона є першим в українській філософсько-правовій науці монографічним дослідженням юснатуралістичного («природного») праворозуміння як концептуально-методологічного підходу в практичній юридичній діяльності.

У результаті дослідження обраної теми здобувачем особисто отримано низку нових положень, які виносяться на захист. Так, *вперше* у вітчизняній юриспруденції:

1) сконструйовано систему моделей співвідношень між природним правом, мораллю й моральністю на підставі диференціації смислів належного в праві. Такі смисли можуть відображати розбіжності між: а) реальною та зразковою соціонормативними системами; б) офіційним позитивним правом та «належним» правом; в) фактично діючими нормами загальносоціального права та «належним» правом; г) «позапозитивними» юридичними явищами, які не розглядаються як «належне» чи «правильне» право, і правом позитивним;

2) обґрунтовано інструментальну та власну цінність природно-правових підходів у правознавстві та юридичній практиці. Така цінність зумовлюється здатністю юснатуралізму задовольняти низку важливих потреб професійної юридичної та політичної діяльності, потреб функціонування і розвитку правової свідомості та соціорегулятивної практики;

3) проаналізовано філософсько-правове значення основоположних уявлень та понять класичного європейського юснатуралізму («фюсіс» і «натура», «природний закон», «закон природи») в єдності історичних і логічних моментів їх розвитку та доведено, що буттєвими основами цих уявлень та понять є закономірності соціальної регуляції й саморегуляції. Співвідношення в такій регуляції загальних соціонормативних і власне державно-юридичних чинників зумовлюється насамперед типом юридичної системи;

4) виявлено соціальні й епістемологічні основи очевидності як основоположної характеристики природно-правового пізнання, яка виступає способом репрезентації соціального досвіду в колективній правовій свідомості. Природність очевидності означає безпосередню даність останньої для практичного розуму, а її апріорність вміщує у «знятому» вигляді результати соціальної практики. Очевидне знання є, з одного боку, результатом, а з іншого – передумовою соціокультурно зумовленого пізнання закономірних основ організації та функціонування суспільних відносин;

5) встановлено методологічне й юридико-прикладне значення відмінностей між матеріально-змістовними (зокрема соціально-

потребовими й соціально-ціннісними) та формально-структурними (процедурними) способами концептуального поєднання природного і позитивного права. Перші визначають, зокрема, соціальні основи, моральнісний зміст чи політичні ідеали державно-юридичного регулювання, другі ж встановлюють принципи такого регулювання, обумовлені призначенням і сутністю відповідних юридичних інститутів;

б) продемонстровано взаємозв'язок та особливості взаємодії моральних і юридичних властивостей принципів справедливості, домірності та рівності як природно-правових засад. В аспекті матеріальної рівності, як засвідчив аналіз практики конституційного судочинства України, категорія справедливості належить до ціннісних (моральних) понять, тоді як рівність формальна виражає суто юридичний вимір справедливості, позбавлений ціннісно-оцінкових властивостей;

7) виокремлено специфічні оцінкові конструкції й поняття, які використовуються для аргументації юридичних рішень як вказівка на якісні, сутнісно-сміслові та соціально-змістовні властивості правовідносин і виступають формами законодавчої позитивації природно-правових засад (принципів). Йдеться про конструкції й поняття: а) онтологічні («суть відносин», «логіка речей», «дух конституції» тощо); б) деонтологічні («справедливий», «належний», «гідний» тощо) та в) гносеологічні («явно», «очевидно», «відповідає здоровому глузду» тощо);

8) запропоновано операціональне визначення загального поняття природного права як закономірностей владного регулювання й саморегулювання людської поведінки, які у конкретно-історичних умовах забезпечують збереження та розвиток людини і суспільства. Дія цих закономірностей опосередковується людською свідомістю у вигляді а) принципів діяльності з розподілу та обміну суспільно-значущих благ (юридичної діяльності) та б) принципів легітимації змісту і форм здійснення такої діяльності.

Удосконалено:

1) осмислення природного права як опосередковуючого уявлення, в якому долаються суперечності соціального регулювання в цивілізаційно розвиненому суспільстві, а саме: між біологічною природою людини та соціонормативною культурою, між автономною та гетерономною, інтравертною та екстравертною формами регуляції людської поведінки, між потребами збереження і розвитку всього суспільства, потребами окремих суспільних груп та індивідуальними потребами;

2) уявлення про співвідношення юснатуралізму з соціологічним, аксіологічним, етико-деонтологічним підходами в юриспруденції. У різних формах поєднання соціологічного підходу з природно-правовим природність права виступає як його онтологічна укоріненість в ідейно-ціннісному чи емпірико-матеріальному соціальному бутті. Представлене в історії філософсько-правової думки осмислення дихотомій права і справедливості, права і закону дозволяє вести мову, з одного боку, про юснатуралізм як особливий вид етико-деонтологічного підходу, а з іншого – про етико-деонтологічні й етико-аксіологічні різновиди концепцій природного права;

3) типологію природно-правових концепцій та підходів у правознавстві. До них віднесено не лише онтологічні й деонтологічні, але й «протодеонтологічні» концепції й підходи. В останніх поняття природного права чи його смислові еквіваленти означають сутнісні, незалежні від будь-якої індивідуальної волі закономірності юридичного регулювання;

4) інтерпретацію поняття позитивації природного права як вираження у державно-юридичній діяльності тих принципів, котрі відображають власні закономірності останньої, та як складової діалектичного процесу правового розвитку;

5) класифікацію природно-правових засад як тих принципів державно-юридичного регулювання, що перебувають у змістовно-смислового зв'язку з природно-правовими ідеями, на такі види: а) онтологічні – ті, котрі виражають предметно-матеріальні й соціокультурні закономірності юридичної діяльності; б) деонтологічні – ті, які виражають всезагальні та конкретно-історичні закономірності розподілу соціальних благ; в) гносеологічні – принципи, за посередництвом яких здійснюється пізнання сутності й призначення юридичних інститутів; г) комунікативно-інтерпретаційні – ті, що опосередковують виявлення закономірностей розуміння й смислоутворення в процесі юридичної регуляції.

Отримали подальший розвиток положення про:

1) суперечності між ідейно-цільовими й нормативними елементами соціальних інститутів, з одного боку, і організаційними та поведінковими елементами останніх, з іншого, – як безпосередні (найближчі) джерела виникнення і розвитку природно-правових уявлень;

2) особливості й загальні тенденції розвитку європейського юснатуралізму Нового й Новітнього часу, до яких віднесено а) «дематеріалізацію» основ природного права, б) зміщення природно-

правової проблематики від ціннісно-матеріальних до формально-структурних та процедурних її аспектів та відповідну зміну стратегій юснатуралістичної легітимації, в) культурно-історичну релятивізацію природного права;

3) періодизацію сприйняття (рецепіювання) західноєвропейських природно-правових ідей і концепцій українською правовою думкою. Виокремлено чотири основні періоди такої рецепції: XVI–XVII ст.ст. (доба ренесансного гуманізму); XVIII ст. – перша третина XIX ст. (період Просвітництва); кінець XIX – початок XX ст.ст. (школа «відродженого природного права»); кінець XX – початок XXI ст.ст. (природно-правові ідеї у філософсько-правовій думці незалежної України);

4) функціональне призначення принципів (ідей) державно-юридичного регулювання, в рамках якого вони можуть бути розподілені на ціннісно-ієрархічні та логіко-структуруючі. У віддиференційованих юридичних системах західної традиції права до перших належать принципи формально-юридичні, юридико-інтерпретаційні та соціолого-інтерпретаційні. Серед логіко-структуруючих принципів виокремлюються загальні та юридико-логічні;

5) вплив соціокультурних чинників розвитку західно- та східноєвропейської правових традицій на особливості юснатуралістичних уявлень та політико-юридичної практики. Передумовами безпосередньої застосовуваності природно-правових підходів у державно-юридичному регулюванні є самостійний розвиток та функціональне відокремлення інститутів законотворчості й судочинства, а також вагоме суспільно-політичне значення професійної діяльності юристів. Відсутність таких передумов у «візантійській» традиції права є основною перешкодою для реального впровадження низки прикладних природно-правових підходів і ліберально-демократичних концепцій у юридичні системи, які належать до східноєвропейської правової традиції, зокрема в юридичну систему України.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження спрямовані на подальший розвиток філософії права, поглиблення знань про феномени природного права та юснатуралізму в юриспруденції, про їх форми та функції в державно-юридичній діяльності. Одержані результати можуть бути враховані при подальшому реформуванні системи права України (зокрема для уточнення концептуальних засад юридичної політики України у сфері євроінтеграції), а також спроможні стати методологічною основою для вивчення загальноправових принципів.

Висновки і рекомендації, що містяться в дисертації, можуть знайти реалізацію у законопроектній діяльності. Вони були використані, зокрема, робочою групою Львівської лабораторії прав людини і громадянина НАПрН України (в складі якої брав участь здобувач) при розробці пропозицій з оновлення Конституції України, які були опубліковані («Права людини та громадянина: можливості удосконалення конституційних гарантій» (Львів, 2008)), а також законопроекту «Про внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі».

Ці результати можуть бути використані й у навчальному процесі при викладанні курсів філософії права, загальної теорії права і держави, історії вчень про державу і право, а також низки галузевих навчальних дисциплін. Вони вже використовувались, зокрема, при викладанні філософії права у декількох юридичних ВНЗ м. Львова.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Дисертацію виконано й обговорено на кафедрі теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ.

Результати цього дослідження доповідались на дев'яти міжнародних, шести всеукраїнських та трьох регіональних наукових конференціях, симпозіумах, семінарах та круглих столах, зокрема таких як: міжнародний симпозіум «Релігійна свобода у державах східної Європи: традиції та новації» (Львів, 29 вересня – 3 жовтня 2004 р.), X регіональна науково-практична конференція «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (Львів, 5–6 лютого 2004 р.), міжнародний науковий семінар «Європейські інтеграційні процеси і трансформація права на пострадянському і постсоціалістичному просторі» (Київ, 22–23 вересня 2005 р.), I всеукраїнський круглий стіл «Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи» (Львів, 16–17 вересня 2005р.), II всеукраїнський круглий стіл «Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи» (Львів, 1–2 грудня 2006 року 2006р.), XII регіональна науково-практична конференція «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (Львів, 9–10 лютого 2006 р.), XIII регіональна науково-практична конференція «Актуальні проблеми розвитку державності та правової системи України» (Львів, 8–9 лютого 2007 р.), IV міжнародна науково-практична конференція, присвячена пам'яті першого президента Міжнародного науково-технічного університету академіка Юрія Бугая «Україна в євроінтеграційних процесах: проблеми і перспективи» (Київ, 18 травня

2007 р.), II всеукраїнський круглий стіл «Актуальні проблеми філософії права (аксіологічний аспект)» (Одеса, 12–13 жовтня 2007 р.), всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми становлення і розвитку конституційної держави в Україні» (Хмельницький, 14–15 березня 2008 р.), міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми тлумачення і застосування юридичних норм» (Львів, 28–29 березня 2008 р.), міжнародна наукова конференція «Громадянське суспільство в Україні: проблеми забезпечення правотворчої діяльності» (Київ, 7 квітня 2008 року), міжнародна наукова конференція молодих вчених, аспірантів і студентів «Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави» (Одеса, 21–22 листопада 2008 р.), всеукраїнська науково-практична конференція «Право на приватність: тенденції та перспективи» (Львів, 14 листопада 2008 р.), IV всеукраїнський круглий стіл «Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)» (Львів, 28–29 листопада 2008 р.), IV міжнародний науковий симпозіум «Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку» (Київ, 8–11 квітня 2009 р.), V міжнародний круглий стіл «Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)» (Львів, 5–6 грудня 2009 р.), VI міжнародний круглий стіл «Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)» (Львів, 3–4 грудня 2010 р.). Тези та матеріали доповідей, виголошених на названих вище наукових та науково-практичних заходах, опубліковані.

Результати дослідження доповідались та обговорювались також на засіданні Вченої ради Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва НАПрН України (Київ, 22 грудня 2010 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, сформульовані в дисертації, викладені в індивідуальній та трьох колективних монографіях, у тридцяти п'яти статтях, двадцять дев'ять з яких опубліковані у фахових виданнях з юридичних наук, а також у тезах сімнадцяти доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, що поділяються на підрозділи, висновків і списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 440 сторінок, обсяг основного тексту – 376 сторінок. Список використаних джерел складається з 575 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначається його зв'язок з науковими планами та програмами, стан розробки, об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження, методологічні основи, розкривається наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, наводяться відомості про апробацію результатів дослідження та їх публікації.

Розділ 1 «Природно-правова проблематика як предмет філософсько-правової рефлексії» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1. «Категоріально-методологічний апарат дослідження»* обґрунтовується необхідність звернення до положень діалектики як до інструментарію, відповідність якого особливостям об'єкта і предмета дослідження зумовлюються внутрішньою суперечливістю права як органічної цілісності, притаманним йому саморухом та саморозвитком.

На основі соціолого-правового підходу місце права в системі соціальної регуляції уточнюється за допомогою поняття юридичної діяльності. Змістом такої діяльності пропонується вважати владний розподіл та обмін суспільно-значущих благ і контроль за таким розподілом та обміном, здійснювані за посередництвом соціальних інститутів. Наявність у юридичному регулюванні технічно-функціонального та змістовно-оцінкового аспектів зумовлює необхідність розрізнення у цьому дослідженні смислових значень терміно-понять «юридичного» і «правового», кожне з яких відповідає означеним аспектам.

Відзначається, що осмислення природно-правової проблематики вимагає використання не тільки суто філософсько-правових категорій, але й поняттєво-категоріального апарату загальної теорії моралі. Розрізнення, з одного боку, моралі як системи ціннісно-нормативних уявлень та, з іншого боку, моральності як системи соціальних інститутів, засобами легітимації яких ці уявлення виступають (О.В. Беляєва), відповідає виокремленню природного та позитивного права, існуючому в класичному юснатуралізмі.

Підрозділ 1.2. «Історичні та теоретичні аспекти вивчення природно-правової проблематики у правознавстві» присвячено характеристиці історичних умов виникнення перших наукових розвідок юснатуралізму й особливостям осмислення природного права в українській та російській філософсько-правовій думці XIX, XX та початку XXI століть.

Огляд загального стану розробки природно-правової проблематики у сучасному вітчизняному правознавстві дає підстави відзначити, по-перше, брак монографічних досліджень, в яких

предметом аналізу виступав би природний тип праворозуміння й юснатуралістичний підхід. По-друге, нині на українських і загалом на пострадянських теренах питання природного права вивчаються насамперед на основі окремих поглядів, концепцій та доктрин, представлених в історії природно-правової думки, передовсім західно-європейської та сучасної північноамериканської. Використання такого підходу без опертя на принцип діалектичної єдності логічного й історичного часто призводить до того, що багато зі згаданих праць мають емпірично-описовий характер. Окрім цього, залишаються без належної уваги соціокультурні відмінності між юридичними системами, в яких історично були вироблені та використовуються нині природно-правові конструкції, та юридичною системою України. Спостерігається також некритичне ставлення деяких дослідників до змісту розглядуваних праць, що нерідко призводить до упередженості у сприйнятті юснатуралізму, до його ідеологізації й міфологізації, до оцінки цього підходу як суто прогресивного, позбавленого методологічних вад. По-третє, як у вітчизняному, так і в зарубіжному правознавстві має місце редукування природно-правових підходів до їх метафізичних та ідеалістичних різновидів. Це має наслідком трактування природного права як суто трансцендентного феномену. Внаслідок такого підходу аналіз зв'язків між концепціями природного права та державно-юридичною діяльністю часто залишається поза увагою дослідників.

Ще однією тенденцією, характерною для інтерпретацій юснатуралізму в сучасний період, є «лібералістичне» розуміння природного права виключно або передовсім як прав людини. При цьому відбувається зведення юснатуралістичної парадигми лише до одного з етапів її розвитку в рамках лише західної традиції права.

Як опоненти, так і прибічники природно-правових підходів нерідко оперують терміно-поняттями «природа людини», «закон природи», «природне право», «трансцендентна справедливість» тощо у надто абстрактний та позаісторичний спосіб, що взагалі виводить юснатуралістичну проблематику як таку поза межі наукового дискурсу і уможлиблює маніпулювання смислами таких понять, проблематизуючи можливість конструктивного обговорення розглядуваних проблем.

У підрозділі 1.3. «Природно-правовий підхід (юснатуралізм) як тип праворозуміння та концептуально-методологічний підхід у юридичній науці» характеризуються співвідношення та взаємодія юснатуралізму з суміжними напрямками у філософії права –

соціологічним, антропологічним, етико-деонтологічним і аксіологічним пізнавально-концептуальними підходами.

Виявляються методологічні межі природно-правових підходів у правознавстві, які задаються, з одного боку, антропосоціальним матеріалізмом та емпіризмом, а з іншого – ціннісним ідеалізмом і метафізикою. При цьому роль проміжної ланки між метафізичним юснатуралізмом та юридичним позитивізмом виконують соціально-онтологічні («об'єктивістські», есенціальні) й філософсько-антропологічні (зокрема психоіраціоналістичні) різновиди концепцій природного права. Тією мірою, якою правове пізнання не обмежується емпіричною нормативною реальністю, а спрямовується на осягнення сутності й призначення юридичних норм, відносин чи права в цілому, тією мірою може йти і про природно-правову орієнтацію відповідних підходів.

Обґрунтовується висновок про те, що з юридико-прикладної точки зору є прийнятними інтерпретації природного права як моделі, зразка для права державно-юридичного та для інших соціально-юридичних норм. Природно-правові підходи матимуть практичне значення для повсякденної юридичної практики за умови, що принципи ухвалення юридичних рішень виступатимуть вимогами «реально-належної» моралі юридичної діяльності, яка спирається на вкорінені в культурі конкретного суспільства ціннісні засади.

Розділ 2 «Логіко-історична динаміка природно-правових уявлень, понять і концепцій у європейській правовій думці» містить три підрозділи.

У підрозділі 2.1. «*Основоположні уявлення та поняття юснатуралізму*» узагальнюються результати філософських досліджень смислових значень уявлень та понять про «природу» й «природне» в праві, які виступають базовими для класичного юснатуралізму. Демонструються істотні відмінності античних і новочасних підходів до осмислення понять «фюсіс» і «натура», безпосередньо пов'язані зі змінами панівного в суспільстві типу раціональності. Відзначається, що, починаючи з доби Просвітництва, разом зі зміною домінуючих парадигм наукового мислення, набуває поширення інтерпретація природного як очевидного, тобто того, що є «само собою зрозумілим». Обґрунтовується висновок про те, що природа очевидності у праві є суб'єкт-об'єктною, а об'єктивність очевидності неминуче має, так чи інакше, суб'єктивний характер. Це положення, однак, не може розглядатись як заперечення об'єктивного характеру очевидності, а радше з особливою наочністю виявляє діалектичну тотожність об'єктивного й суб'єктивного у праві.

У правовій свідомості природне право постає гармонійним образом права, в якому втілюються сутнісні аспекти людського буття, відновлюється внутрішня, безпосередня співпричетність людини до права й справедливості, до тих цінностей, які втрачаються у процесі зміни форм соціальної організації та владно-регулятивних механізмів (античність), або ж до цінностей, охорони чи здобуття яких вимагає суспільний розвиток (Новий і Новітній час).

У підрозділі 2.2. «Методологічні основи систематизації природно-правових концепцій» на основі порівняльного аналізу представлених у літературі варіантів систематизації природно-правових концепцій уточнюється типологія різновидів юснатуралізму. До останньої, окрім онтологічних і деонтологічних, вводяться також «протодеонтологічні» природно-правові підходи, які в історичному й логічному планах передують підходам власне деонтологічним.

Виокремлюються основні групи значень терміно-поняття «природне право» в історії юриспруденції: 1) закон як внутрішньо впорядковане, закономірне буття або ж як ідеальна деонтично-нормативна реальність; 2) вроджене та невід’ємне суб’єктивне право, свобода людини, людських спільнот, людства чи живих істот загалом; 3) філософсько-правове вчення, предметом якого виступають названі вище явища (особливий різновид філософії права); 4) загальна теорія позитивного права та його окремих інститутів.

Обґрунтовується положення про те, що в історії правової думки юснатуралістичні конструкції та категорії (природного права, природи речей, природи людини, природної справедливості, суспільного договору тощо) функціонують як мисленнєві форми, за посередництвом яких відбувається логіко-структурна організація змісту природно-правових концепцій. Серед таких конструкцій можна виокремити:

– образні уявлення (соціально-етичні – «Природа-Мати», «природний» суспільний стан, «золота доба», «місто Сонця»; етичні й етико-правові – совість, правда-справедливість, «праведний закон», «правовий закон», «справедливе суспільство» тощо);

– філософсько-правові й теоретико-правові поняття («справедливе за природою», «природа речей», «належне», «верховенство права», «правова держава» тощо), які наповнюються змістом у рамках етико-правових і політико-правових концепцій та теорій.

В інтерпретації природно-правових уявлень, понять і концепцій граничними випадками можуть слугувати образ природного права, з одного боку, як ідеально-належного у філософії, народній та офіційній ідеології, а з іншого боку – уявлення про об’єктивно необхідний

(а відтак і зразковий, належний) зміст юридичного рішення, яке має бути ухвалено («мінімальне природне право» практичної юриспруденції).

У підрозділі 2.3. «Природно-правові ідеї та концепції у філософсько-правовій думці України» висвітлюється історична динаміка природно-правових концепцій на українських землях у XVI–XX сторіччях, а також аналізується сучасний стан природно-правової думки в Україні. Концептуальні побудови юснатуралістичного характеру, представлені у пострадянській українській філософії права, відображають відмінні у методологічному відношенні типи природно-правових підходів. Так, більшість поглядів можуть бути віднесені до онтологічних різновидів юснатуралізму, тоді як у концепції С. І. Максимова представлений сучасний деонтологічний підхід. Зустрічаються як інтерпретації, розроблювані на основі класичної натурфілософської парадигми, так і некласичні підходи, засновані на принципі інтерсуб'єктивності.

Відзначається, що ідейно-змістовна, моральна та соціально-політична амбівалентність юснатуралістичних конструкцій як «форм правового мислення» (Г. Радбрух) не дозволяє наділяти їх певними соціально-змістовними характеристиками. Ці конструкції здатні виступати інструментами обґрунтування суттєво відмінних за змістом суспільних цінностей та інтересів. Так, юридико-етатистські різновиди юснатуралізму, яким відповідає «макіавелліанський» тип морально-політичного дискурсу, виражають переважно ідеологію політичної еліти. Натомість етико-лібералістичні форми юснатуралізму, засновані на «кантіанському» дискурсі, втілюють здебільшого етос інтелігенції, дрібної й середньої буржуазії.

Соціальне значення природно-правових ідей і підходів не може бути встановлено апріорі. Його з'ясування вимагає аналізу змісту відповідних концепцій в аспекті їх зв'язків із практикою їх використання, з тим, як вони діють у конкретно-історичних умовах. Головне питання тут полягає у виявленні міри відповідності цих ідей існуючим ціннісно-нормативним стереотипам поведінки й мислення, а також у визначенні стосовно окремих суспільних груп та всього соціуму практичних наслідків державно-юридичних рішень, які прийматимуться з використанням юснатуралістичної аргументації. Лише за умови такої відповідності природно-правові ідеї та концепції можуть стати реально діючою складовою юридичної системи. Йдеться, зокрема, про ідеї не лише верховенства права, але й верховенства закону, юридичної визначеності, належної процедури тощо, за посередництвом яких відбувається просування в українську соціо-нормативну систему «юридичного світогляду», який у соціологічному

плані пов'язаний із шанобливим ставленням до норм позитивного права та з впевненістю у необхідності їх дотримання.

Розділ 3 «Закономірності юридичного регулювання як підгрунття природно-правових уявлень та понять» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. *«Закономірності як буттєва основа природного права»* обґрунтовується положення про те, що інваріантною смисловою основою тих природно-правових уявлень і понять, які видаються функціональними в юридико-прикладному аспекті, є категорія *закономірності* як закону генезису й функціонування соціорегулятивної системи чи її окремих елементів. Така закономірність, власне, і осмислюється як критерій справжності, істинності права – права як такого, правового за своєю природою, сутністю. З огляду на те, що юридичне регулювання (в означеному вище сенсі терміно-поняття «юридичне») є складовою будь-якої соціорегулятивної системи суспільства, яка, своєю чергою, включена до регулятивних цілісностей вищого порядку, в юридичній діяльності знаходить прояв низка різнопланових закономірностей. До них належать: 1) універсальні закономірності буття; 2) загальні закономірності соціального регулювання; 3) загальні юридико-регулятивні закономірності; 4) специфічні закономірності державно-юридичної діяльності. Різноманітність і диференційованість державно-юридичних закономірностей значною мірою пояснює множинність тих версій юснатуралізму, в яких право природне розглядається у його відмінностях і зв'язках із правом позитивним.

У підрозділі 3.2. *«Природно-правові принципи юридичної діяльності»* обґрунтовується теза про те, що соціорегулятивними формами, які опосередковують прояви закономірностей виникнення, внутрішньої організації, функціонування й розвитку відповідної соціорегулятивної системи та її юридичних складових, є її принципи (засади) як загальні схеми, моделі, ідеальні структури, за посередництвом яких здійснюється контроль за відповідністю інститутів позитивного права їхньому соціальному призначенню. Природно-правовий характер принципів юридичної діяльності (засад юридичного регулювання) означає тут, з одного боку, їх зв'язок із закономірностями такої діяльності чи з іншими соціорегулятивними закономірностями, а з іншого – з певними природно-правовими концепціями. На рівні суспільного буття такими принципами (принципами-відношеннями) виступають найбільш типові, сутнісні зв'язки у відносинах, що складаються між учасниками цієї діяльності. На рівні же суспільної свідомості засобом відображення і вираження означених закономірностей слугують принципи-ідеї як мисленнево-сміслові форми юридичної діяльності.

При цьому вони опосередковують не лише зовнішньо-поведінкові, але також і «внутрішньо-поведінкові» сторони такої діяльності (інтелектуально-логічну, емоційно-психологічну тощо). Принципи-ідеї є, по-перше, керівними началами, засадами, вихідними положеннями юридичної діяльності, а по-друге, ціннісними критеріями легітимації юридичного регулювання. Принципи-ідеї виступають розсудковими формами відображення принципів-відношень, й категоріями юридичного мислення. Водночас вони виконують функції керівних морально-імперативних засад вироблення юридичних рішень. Окрім принципів, існують також і інші – позарозсудкові, ірраціональні та синкретичні форми, в яких відбувається пізнання, відображення й вираження закономірностей юридичної діяльності (деонтичні образи, уявлення, почуття тощо). Такі утворення також належать до природно-правових, однак можливості їх юридичної формалізації вкрай обмежені.

Документальна, «писана» форма вираження принципів юридичної діяльності стає результатом опредмечування, письмової об'єктивації мисленнєвої діяльності, осмислення сутності типових юридичних ситуацій та інститутів позитивного права. Така об'єктивація є способом «матеріалізації» принципів, але не формою їх існування, яка за онтичним статусом є діяльнісною, а не документальною.

У підрозділі 3.3. «Операціональна дефініція поняття природного права» розглядаються функції, що їх виконують у правовій свідомості природно-правові уявлення, а також роль природно-правових засад (принципів) у системі державно-юридичного регулювання. Обґрунтовується положення про те, що їх найбільш загальними функціями в юридичній діяльності є, по-перше, нормативне регулювання й індивідуальне саморегулювання відносин з розподілу й обміну суспільнозначущих благ відповідно до власних, іманентних закономірностей цієї діяльності та, по-друге, моральна легітимація змісту і форм такого розподілу й обміну. Пропонується операціональна дефініція загального поняття природного права у державно-юридичній діяльності як закономірностей владного регулювання й саморегулювання людської поведінки, які у конкретно-історичних умовах забезпечують збереження й розвиток людини і суспільства. Дія цих закономірностей опосередковується людською свідомістю у вигляді 1) принципів діяльності з розподілу та обміну суспільнозначущих благ (юридичної діяльності) та 2) принципів легітимації змісту і форм здійснення такої діяльності. При цьому йдеться як про власні закономірності юридичної діяльності, так і про інші соціорегулятивні

закономірності, які прямо чи опосередковано впливають на цю діяльність.

Розділ 4 «Позитивація природного права як його юридична інституціоналізація» має у своєму складі три підрозділи.

У підрозділі 4.1. *«Поняття юснатуралістичного підходу в юридичній діяльності»* обґрунтовується соціальна, ціннісно-світоглядна й теоретико-методологічна зумовленість процесів вироблення владно-регулятивних рішень у юридичній практиці. З урахуванням цього пропонується дефініція поняття природно-правового підходу у державно-юридичній діяльності як способу вироблення рішень у сферах правотворення, правотлумачення та правозастосування, який перебуває у змістовно-смісловому зв'язку з юснатуралістичним праворозумінням. При цьому смисловий зв'язок між способом вироблення згаданих рішень і тією чи іншою природно-правовою концепцією може існувати незалежно від ставлення самих суб'єктів юридичної діяльності до ідей природного права. З огляду на це у низці випадків можна вести мову про своєрідний «стихійний» юснатуралізм, який проявляється в особливостях пізнавальних методів і прийомів, в їх спрямованості на досягнення сутнісних, змістовних та цільових моментів юридичних відносин, у смисловому домінуванні змісту цих відносин над їх формою.

У підрозділі 4.2. *«Державно-юридична позитивація природного права: методологічні засади дослідження»* аналізуються відмінні підходи до осмислення проблеми позитивації природного права як одного з напрямків висвітлення питання про співвідношення природного і позитивного права. З точки зору завдань юридичної практики аналіз означеної проблематики потребує використання емпірично орієнтованого соціологічного підходу (О.В. Сердюк) до права, який може розглядатись як проміжний між філософсько-правовим та юридико-догматичним підходами.

Обґрунтовується висновок про те, що взаємодія «природних» та «позитивно-правових» моментів розвитку юридичних інститутів є складовою діалектичного процесу становлення (за активної участі колективної правової свідомості) закономірностей юридичної діяльності та розвитку багатоаспектної сутності права. Окремі моменти цієї сутності відображаються в деонтичних уявленнях про істинне (справжнє, належне) право (правосуддя, справедливість, закон тощо), які опосередковують перетворення найбільш нагальних потреб соціальної практики на правові вимоги і виражають трансформацію емпіричного змісту суспільних відносин як соціального суцього у зміст соціально-належного.

У підрозділі 4.3. «Проблема юридичних форм та способів вираження природно-правових засад» демонструється соціокультурна зумовленість юснатуралізму та безпосередній зв'язок природно-правових уявлень, понять і концепцій із національним позитивним правом. В останньому в «знятому» вигляді присутні закономірності юридичного регулювання, котрі діють у відповідній традиції права. Діалектична суперечливість процесу позитивації природно-правових засад полягає в тому, що його результатом стає їх трансформація в інститути та в окремі положення права позитивного. Внаслідок цього зростає міра формальної визначеності цих засад, однак їх правотворчий потенціал неминуче обмежується.

Аналіз пропонованих у сучасній літературі підходів до проблеми виокремлення юридичних форм та способів вираження природного права дозволяє виокремити серед них: а) поведінкові, або ж діяльнісні (індивідуально-регулятивна договірنا практика, правотлумачення та правозастосування, міжнародно-правові звичаї та ін.) та б) документальні (декларації, інші політико-правові документи, міжнародно-правові акти, конституції та кодифікації законодавства тощо).

Розділ 5 «Форми та способи позитивації природного права у практиці державно-юридичного регулювання» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 5.1. «Кодифікації приватного права» досліджуються способи і форми вираження природно-правових підходів у «материнських» кодифікаціях європейського приватного права – у Французькому цивільному кодексі і Німецькому цивільному уложенні, а також у Цивільному кодексі України.

Розрізняються формально-термінологічний та змістовно-смісловий способи об'єктивації природно-правових підходів у кодифікаціях: 1) той, що ґрунтується на використанні специфічних природно-правових конструкцій і понять, та 2) той, за якого норми кодексів спираються на положення, котрі за своїм змістом відтворюють природно-правові принципи, однак без звернення до аргументації *ad naturam*. Залежно від характеру тих закономірностей, які відображаються принципами юридичної діяльності, виокремлено: онтологічні, деонтологічні, гносеологічні, комунікативно-інтерпретаційні принципи (засади), які виступають виразом природно-правових ідей у кодифікаціях приватного права.

У підрозділі 5.2. «Міжнародне судочинство (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини)» досліджуються

особливості діяльнісного способу позитивації природного права у практиці Страсбурзького суду. Розглядаються принципи оцінювання діяльності державно-юридичних інституцій, які перебувають у смисловому зв'язку з природно-правовими ідеями та концепціями: соціально-сутнісна спрямованість правового пізнання, ціннісний пріоритет антропосоціальної реальності перед державно-юридичними нормами, які мають цій реальності відповідати, засади справедливості, розумності й домірності. Засобами реалізації природно-правових підходів у діяльності цього Суду слугують соціально-цільове тлумачення правових явищ, а також звернення до критерію необхідності як засобу соціально-правового пізнання.

Обґрунтовується висновок про те, що у праворозумінні Суду важливого значення набуває підхід, який може бути названо юснатуралізмом соціологічної орієнтації, або ж юридичною соціологією природно-правового спрямування. Особливістю такого юснатуралізму є ситуативна змінюваність його окремих положень при незмінності загальних принципів, використовуваних для їх вироблення. Юснатуралістичний підхід Суду не лише, так би мовити, вбирається у термінологічні шати соціологічного позитивізму або ж навіть реалізму («інтереси», «суспільна необхідність», «ефективність» тощо), що загалом є однією з прикметних особливостей моральнісних процесів доби глобалізації. Рішення Суду є прикладом того, як у процесі позитивації природно-правових положень та безпосередньої інтеграції концепцій юснатуралізму в реальну юридичну практику відбувається їх соціальна функціоналізація й інструменталізація.

У підрозділі 5.3. «Конституційне судочинство» розглядаються способи та форми вираження юснатуралізму в практиці Конституційного Суду України. Такими способами виступають соціально-онтологічний та етико-деонтологічний природно-правові підходи, які реалізуються за посередництвом загальноправових засад (принципів) – виявлення сутності й цільового призначення правових явищ, гуманізму, справедливості, домірності, рівності тощо. Критично-оцінювальна функція природного права здійснюється тут за посередництвом етико-деонтологічного підходу, тоді як його пізнавальна, пояснювальна й індивідуально-регулятивна функції – насамперед на основі соціально-онтологічного. Поєднання соціально-онтологічного та етико-деонтологічного підходів уможливує соціально-цільове та ціннісно-етичне осмислення державно-юридичних явищ, встановлення зв'язків позитивного права з тими антропосоціальними феноменами, суспільні

уявлення про які слугують критеріями легітимації державної нормотворчості.

Попри переваги, пов'язані з розширенням концептуально-методологічного інструментарію офіційного правотлумачення в Україні за рахунок юснатуралістичних підходів, нині залишається актуальною проблема виваженого й соціально обґрунтованого їх використання, яке не йтиме на шкоду правовій визначеності, стабільності державно-юридичного правопорядку й довірі людини до рішень органів судової влади. В аспекті виявлення засобів, які могли би сприяти розв'язанню цього завдання, в роботі обґрунтовується пропозиція застосування соціологічної експертизи юридичних актів, які стають предметом розгляду Конституційного Суду України.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, яка полягає у необхідності філософсько-правового осмислення зв'язків юснатуралістичного праворозуміння з практикою юридичного регулювання суспільних відносин в Україні.

Головні наукові та практичні результати роботи є такими.

1. Природно-правовий підхід (юснатуралізм) у правознавстві може бути визначено як спосіб осмислення правової реальності, постановки й дослідження філософсько-правових проблем, який спрямований на осягнення сутності й призначення юридичних норм, правовідносин, юридичного регулювання і права в цілому.

Різноманітні форми поєднання соціологічного підходу з природним праворозумінням зумовлюють те, що соціальність права постає як його ідеальна соціально-смилова предметність або цільова спрямованість; або ж як предметність матеріальна, як соціально-діяльнісна, біопсихічна чи інша причинна зумовленість. Відповідно, природність права виступає як його укоріненість в ідейно-ціннісному чи емпірико-матеріальному соціальному бутті.

Ціннісно-етичне смислове навантаження опозиції природного й позитивного права, права і закону, справедливості і права дозволяє вести мову, з одного боку, про юснатуралізм як особливий вид етико-деонтологічного підходу, а з іншого – про етико-деонтологічні та етико-аксіологічні різновиди концепцій природного права. Формально-змістовна оборотність ціннісно-етичних і юснатуралістичних підходів утворює своєрідне герменевтичне коло: для того, щоб локалізувати образ природного права в поняттєвих координатах права-моралі-моральності, необхідно спиратись на уявлення про якісну своєрідність

цих категорій, а з іншого боку, вже саме поняттєве розділення моралі та права обумовлює певний різновид праворозуміння.

2. Диференціація смислів належного в праві дозволяє сконструювати систему моделей співвідношень між природним правом, мораллю й моральністю. Такі смисли можуть відтворювати розбіжність між: а) зразковою соціонормативною системою, в якій «належне» право не відмежовується від належної моральності, з одного боку, та реальною соціонормативною системою, з іншого (природне право як мораль соціального регулювання); б) «належним» правом та офіційним позитивним правом (природне право як мораль позитивного права); в) «належним» правом та фактично діючими соціальними нормами, які кваліфікуються як юридичні незалежно від їх зв'язку з державою (природне право як мораль загальносоціального права); г) деякими «поза-позитивними» юридичними явищами, які не розглядаються як «належне» чи «правильне» право, і правом позитивним (природне право як сутнісно юридичні положення).

3. Інструментальна значущість природно-правового підходу зумовлюється його легітимаційною, соціально-адаптивною та індивідуально-регулятивною функціями у професійній юридичній та політичній діяльності, а також у різних проявах і формах суспільної свідомості. Самоцінність же юснатуралізму характеризується світоглядно-теоретичним опосередкуванням сутнісної спрямованості правового пізнання; спрямованістю на подолання соціального й правового відчуження, а також відриву права від моралі й релігії; теоретичною та ціннісною проблематизацією соціонормативного регулювання; формуванням моделей та ідеалів етико-правового й політико-правового розвитку.

4. Розгляд історії смислових значень уявлень про «фюсіс» і «натуру», а також понять природного закону і закону природи у європейській правовій думці засвідчує, що буттєвими основами природно-правових уявлень є загальні та особливі закономірності соціальної регуляції й саморегуляції. У віддиференційованих юридичних системах серед таких закономірностей суттєве значення мають закономірності функціонування і розвитку державно-юридичних інститутів. Натомість у невіддиференційованих юридичних системах особливу роль відіграють загальні соціонормативні закономірності.

Образ природного права виступає як опосередковуюче уявлення, в якому долаються суперечності соціального регулювання в цивілізаційно розвиненому суспільстві: дихотомія між біологічною природою людини та соціонормативною культурою, між автономною

та гетерономною, інтравертною та екстравертною формами регуляції людської поведінки, між потребами збереження і розвитку всього суспільства, потребами окремих суспільних груп та індивідуальними потребами. Протиріччя між ідейно-цільовими та нормативними елементами соціальних інститутів, з одного боку, та їх організаційними й поведінковими елементами, з іншого, слугують безпосередніми (найближчими) джерелами виникнення і розвитку юснатуралістичних уявлень.

5. Епістемологічною характеристикою природно-правового пізнання є його очевидність, яка виступає формою репрезентації соціального досвіду в колективній правовій свідомості. Очевидне знання юридичних явищ є як передумовою, так і результатом досвідно-практичного осмислення їх сутності та значущості для існування і розвитку конкретного суспільства. Таке знання виражає соціокультурно зумовлене пізнання закономірних основ функціонування суспільних відносин, законів їх внутрішньої організації. Природність тут означає безпосередню даність очевидності для практичного розуму, а її апіорність вміщує у «знятому» вигляді результати соціальної практики.

6. До загальних тенденцій розвитку новочасного й сучасного європейського юснатуралізму належать «дематеріалізація» основ природного права («денатуралізація» юснатуралізму); зміщення природно-правової проблематики від ціннісно-матеріальних до формально-структурних та процедурних її аспектів і відповідна зміна стратегій юснатуралістичної легітимації від матеріальної до процедурної; його історизація та змістовна релятивізація.

7. Конститутивними елементами західної правової традиції послуговували прикладні різновиди юснатуралізму. Основними соціальними передумовами цього стали самостійний розвиток та функціональне відокремлення ключових державно-юридичних інститутів законотворчості й судочинства від інших форм соціонормативної регуляції, а також вагоме суспільно-політичне значення професійної діяльності юристів.

З відсутністю таких передумов пов'язана проблематичність реального впровадження низки прикладних природно-правових підходів та ліберально-демократичних концепцій прав людини і правової держави у постсоціалістичні юридичні системи, які тривалий час розвивались під впливом східної, «візантійської» традиції права. В останній, з огляду на особливості її державно-правового розвитку, здійснювалась розробка насамперед філософсько-теоретичних та етико-моралістичних різновидів природного права.

Можна виокремити чотири основні періоди сприйняття (рецепіювання) західноєвропейських природно-правових ідей і концепцій українською правовою думкою: XVI–XVII ст.ст. (доба ренесансного гуманізму); XVIII – перша третина XIX ст. (період Просвітництва); кінець XIX – початок XX ст.ст. (школа «відродженого природного права»); кінець XX – початок XXI ст.ст. (природно-правові ідеї у філософсько-правовій думці незалежної України).

8. До типів природно-правових концепцій та підходів можуть бути віднесені не лише онтологічні й деонтологічні, але й «прото-деонтологічні», які в історичному та логічному аспектах становлять своєрідну проміжну ланку між першими і другими. У прото-деонтологічних концепціях права поняття розуму, справедливості, природи речей та їх смислові еквіваленти означають сутнісні, незалежні від будь-якої індивідуальної волі закономірності юридичного регулювання (як природничі, «натуральні», так і моральні).

9. Серед способів поєднання природного й позитивного права, які пропонуються окремими юснатуралістичними концепціями, можна виокремити: а) матеріально-змістовні, в яких таке поєднання здійснюється через соціально-ціннісні цілі та соціально-потребові джерела, і б) формально-структурні, конститутивними елементами яких є вимоги процедурного характеру.

Перші визначають, зокрема, соціальні основи, моральнісний зміст чи політичні ідеали державно-юридичного регулювання, тоді як другі встановлюють специфічні принципи такого регулювання, виходячи з призначення й сутності відповідних юридичних інститутів.

10. Для безпосереднього використання у державно-юридичному регулюванні видається прийнятним операціональне визначення поняття природного права як *закономірностей владного регулювання й саморегулювання людської поведінки, які у конкретно-історичних умовах забезпечують збереження та розвиток людини і суспільства. Дія цих закономірностей опосередковується людською свідомістю у вигляді 1) принципів діяльності з розподілу та обміну суспільно-значущих благ (юридичної діяльності) та 2) принципів легітимації змісту і форм здійснення такої діяльності.*

Природно-правовий підхід у державно-юридичній діяльності можна визначити як спосіб вироблення рішень у сферах правотворення, правотлумачення та правозастосування, який перебуває у змістовно-смислового зв'язку з юснатуралістичним праворозумінням.

Позитивація природного права може розглядатись як вираження у державно-юридичній діяльності тих засад (принципів), які відображають власні закономірності останньої.

11. Природно-правові засади («принципи природного права») виступають формами смислового, ціннісно-ієрархічного та функціонального впорядкування юридичної діяльності. До принципів державно-юридичного регулювання, які перебувають у змістовному зв'язку з ідеями природного права, можуть бути віднесені: а) онтологічні – ті, котрі виражають предметно-матеріальні й соціокультурні закономірності юридичної діяльності; б) деонтологічні – ті, які відображають соціокультурно зумовлені закономірності обміну матеріальними і нематеріальними благами, утворюючи мораль приватного й публічного права; в) гносеологічні – ті, за посередництвом яких здійснюється пізнання сутності (природи) й призначення юридичних інститутів та відносин, виявлення їх ідейно-цільових та соціально-функціональних аспектів, смислового змісту й істотних ознак; г) комунікативно-інтерпретаційні – ті, що опосередковують виявлення закономірностей розуміння й смислоутворення в юридичному регулюванні і саморегулюванні.

Видова розгалуженість названих принципів зумовлюється диференційованістю юридичних закономірностей, які в них виражаються.

Природно-правові засади державно-юридичного регулювання як принципи-ідеї останнього, згідно зі своїм функціональним призначенням можуть бути розподілені на ціннісно-ієрархічні та логіко-структуруючі. У віддиференційованих юридичних системах західної традиції права до ціннісно-ієрархічних принципів належать формально-юридичні, юридико-інтерпретаційні, соціолого-інтерпретаційні. Особливе місце серед ціннісно-ієрархічних засад посідають морально-правові принципи «процедурної справедливості», спрямовані на поєднання моральності права та його ефективності.

Серед логіко-структуруючих засад може бути виокремлено а) загальні (взаємозв'язку прав та обов'язків, системності тощо) та б) юридико-логічні (спеціальний закон скасовує закон загальний; наступний закон скасовує попередній; ніхто не може передати більше прав, аніж має сам; той, кому дозволено більше, не може бути примушений отримати менше, та ін.).

Засобами поняттєвого виразу природно-правових засад та формами їх законодавчої позитивації слугують специфічні оцінкові конструкції й поняття, які використовуються в аргументації юридичних рішень. До таких конструкцій і понять належать, зокрема: а) онтологічні – вони

відображають буттєві та смислові підстави юридичного рішення («суть відносин», «логіка речей», «дух конституції» тощо); б) деонтологічні – вони вказують на необхідність звернення до ціннісно-нормативних зразків («справедливий», «належний», «гідний» тощо); в) гносеологічні – вони виражають безпосередню достовірність певних фактів чи положень («явно», «очевидно», «відповідає здоровому глузду» тощо).

12. Застосування у міжнародній судовій практиці та у конституційному судочинстві принципів справедливості, домірності й рівності як природно-правових засад має низку особливостей. Нормативна природа принципу справедливості диференціюється з огляду на такі його суттєві аспекти як домірність (матеріальна рівність) та рівність (формальна). Якщо в першому випадку категорія справедливості належить до ціннісно-оцінкових моральних понять, то в другому йдеться про суто юридичний, формально визначений аспект справедливості, в якому остання позбавляється оцінкових властивостей. Якщо вимога рівності належить до внутрішньої моралі юридичної діяльності, то, натомість, вимога домірності апелює до зовнішньої щодо такої діяльності загальносоціальної моралі, поза якою вона взагалі не може бути реалізована. У практиці конституційного та міжнародного судочинства принцип домірності застосовується в консеквенціалістській та утилітаристській інтерпретації.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія / С. П. Рабінович. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 576 с.

Рецензії: Право України. – 2010. – № 12. – С. 321–325 (О.М. Костенко); Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – 2010. – Вип. 50. – С. 759–760 (В.В. Дудченко); Вісн. Акад. правових наук України. – 2010. – № 4. – С. 263–268 (С.П. Погребняк, О.М. Тимохін).

2. Рабінович С. П. Юснатуралістичні підходи у конституційному правосудді України / С. П. Рабінович // Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення : монографія / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода та ін. – К. : Реферат, 2009. – Розд. 7. – С. 207–237.

Рецензія: Проблеми філософії права. – 2008 – 2009. – Т. VI–VII. – С. 242–243 (О.О. Мережко).

3. Рабінович С. П. Природно-правова рівність людей і українське цивільне законодавство / С. П. Рабінович // Права людини: соціально-антропологічний вимір : монографія / Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Наук.-дослідн. ін-ту держ. будівництва та місц. самоврядування Акад. правов. наук України / П. М. Рабінович, Д. А. Гудима, С. П. Добрянський та ін. – Сер. І. Дослідження та реферати. – Вип. 13. – Львів : Світ, 2006. – Підрозд. 5.2. – С. 208–217.

4. Рабінович С. П. Захист майнових прав в Україні та ЄС: до характеристики вихідних засад комплексного дослідження / С. П. Рабінович // Методологічні засади захисту майнових прав в Україні та ЄС : монографія / О. Д. Крупчан, І. І. Берестова, В. В. Луць та ін. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – Розд. 1. – С. 7–20.

Статті у фахових наукових виданнях:

1. Рабінович С. П. Свобода як категорія природно-правової свідомості / С. П. Рабінович // Вісн. Акад. правових наук України. – 2004. – № 2. – С. 61–70.

2. Рабінович С. П. Людська гідність: юридична та природно-правова інтерпретації / С. П. Рабінович // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2005. – № 1. – С. 36–48.

3. Рабінович С. П. Природно-правова рівність як основа цивільних відносин: спроба антропосоціального аналізу / С. П. Рабінович // Проблеми філософії права – 2005. – Т. III. – № 1–2. – С. 122–139.

4. Рабінович С. П. Соціально-етичне обґрунтування прав людини / С. П. Рабінович // Українське право. – 2005. – № 1. – С. 76–86.

5. Рабінович С. П. Субсидіарність як засада юридичного регулювання / С. П. Рабінович // Право України. – 2006. – № 1. – С. 25–29.

6. Рабінович С. П. Природно-правові засади регулювання відносин з управління корпораціями / С. П. Рабінович // Наук. вісн. Львівського держ. ун-ту внутр. справ. Серія юридична. – 2006. – Вип. 3. – С. 26–33.

7. Рабінович С. П. Діалектика «фюсис» та «номос»: античні джерела європейської природно-правової традиції / С. П. Рабінович // Проблеми філософії права. – 2006–2007. – Т. IV–V. – С. 236–244.

8. Рабінович С. П. З історії правової думки античності: діалог двох концепцій природного права (ранній стоїцизм та епікуреїзм) / С. П. Рабінович // Українське право. – 2007. – № 1 (20). – С. 72–87.

9. Рабінович С. П. Нормативний зміст засади розумності: природно-та позитивно-правовий виміри / С. П. Рабінович // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2007. – № 7. – С.47–58.

10. Рабінович С. П. З історії філософсько-правової думки: діалектика «природи» та «установлення» у політико-правових поглядах софістів / С. П. Рабінович // Вісн. Акад. правових наук України.– 2007. – № 1. – С. 25–37.

11. Рабінович С. П. Нормативні образи природного: римське право і сучасність / С. П. Рабінович // Вісн. Акад. правових наук України. – 2008. – № 2. – С. 47–56.

12. Рабінович С. П. Європейська природно-правова думка та криза ціннісно-нормативної свідомості / С. П. Рабінович // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – Одеса : Юрид. літ., 2008. – Вип. 40. – С. 35–42.

13. Рабінович С. П. Концепція «природи речей» у юридичній практиці: римське право і сучасність / С. П. Рабінович // Українське право. – 2008. – № 1. – С. 61–74.

14. Рабінович С. П. Проблемні аспекти співвідношення *ius naturale* і *ius gentium* / С. П. Рабінович // Університетські наукові записки. – 2008. – № 3. – Хмельницький, 2008. – С. 18–21.

15. Рабінович С. П. Конституційне праворозуміння: антропологічні аспекти / С. П. Рабінович // Право України. – 2008. – № 10. – С. 25–30.

16. Рабінович С. П. Концепція природи людини в римській юриспруденції: античні витоки уніфікації європейського права / С. П. Рабінович // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2008. – Вип. 40. – С. 27–33.

17. Рабінович С. П. Природно-правова очевидність та її юридична позитивація / С. П. Рабінович // Юридична Україна. – 2009. – № 1. – С. 15–21.

18. Рабінович С. П. Загальна декларація прав людини: до характеристики ціннісно-нормативних витоків / С. П. Рабінович // Вісн. Акад. правових наук України. – 2009. – № 1. – С. 86–95.

19. Рабінович С. П. Морально-правова система як цілісність (за матеріалами пам'яток римського права) / С. П. Рабінович // Наук. вісн. Львівського держ. ун-ту. внутр. справ. Сер. юрид. – 2009. – № 1. – С. 3–12.

20. Рабінович С. П. Природно-правовий підхід у державно-юридичній діяльності / С. П. Рабінович // Вісн. Акад. правових наук України. – 2009. – № 3. – С.135–145.

21. Рабінович С. П. Відповідність національного законодавства Конституції та міжнародним договорам України: деякі колізійні аспекти контролю / С. П. Рабінович // *Вибори і демократія*. – 2009. – № 1. – С. 18–27.

22. Рабінович С. П. Природно-правова аргументація у практиці Конституційного Суду України / С. П. Рабінович // *Вісн. Конст. Суду України*. – 2009. – № 4. – С. 26–38.

23. Рабінович С. П. Взаємозв'язки природного та позитивного права / С. П. Рабінович // *Проблеми філософії права*. – 2008–2009. – Т. VI–VII. – С. 64–72.

24. Рабінович С. П. Гармонізація права України з правом Євросоюзу у контексті проблеми балансування пріоритетів національної правової політики / С. П. Рабінович // *Приватне право і підприємництво* : Зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 8. – К.: *Наук.-досл. ін-т приватн. права і підприємництва Акад. правових наук України*, 2009. – С. 152–155.

25. Рабінович С. П. Основоположні принципи права як об'єкт загальнотеоретичного дослідження / С. П. Рабінович // *Вісн. Львівського університету імені Івана Франка. Сер. юрид.* – 2009. – № 48. – С. 312–317.

26. Рабінович С. П. Право на повагу до приватного життя у практиці Страсбурзького суду: інтерпретація з позицій герменевтики буття / С. П. Рабінович // *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. – Одеса : *Юрид. літ.*, 2009. – Вип. 50. – С. 206–212.

27. Рабінович С. П. Поняття природного права – невід'ємна складова предмета юридичної науки / С. П. Рабінович // *Право України*. – 2010. – № 1. – С. 62–67.

28. Рабінович С. П. Юснатуралізм у філософсько-правовій думці України: взаємодія західної та східної традицій європейського права / С. П. Рабінович // *Право України*. – 2010. – № 4. – С. 127–132.

29. Рабінович С. П. Природно-правові підходи в інтерпретаційній практиці Страсбурзького суду / С. П. Рабінович // *Право України*. – 2010. – № 10. – С. 166–172.

Статті в інших виданнях:

1. Рабінович С. П. Розв'язання колізії між свободою висловлювань та правом на гідність і честь у праві України / С. П. Рабінович // *Зб. наук. пр. Львів. держ. ін-ту новітніх технологій та упр-ння імені В'ячеслава Чорновола. Сер. «Юрид. науки»*. – Львів : *ЛДІНТУ імені В'ячеслава Чорновола*, 2006. – Вип. 1. – С. 40–43.

2. Рабінович С. П. Проблема співвідношення «природного», морального, звичаєвого і законного у філософсько-правовій думці античності / С. П. Рабінович // Зб. наук. пр. Львів. держ. ін-ту новітніх технологій та управління імені В'ячеслава Чорновола. Сер. «Юрид. науки». – Львів : ЛДНТУ імені В'ячеслава Чорновола, 2007. – Вип. 2. – С. 40–46.

3. Рабінович С. П. Конвенційність versus конституційність? / С. П. Рабінович // Юрид. вісн. України. – 2008. – 3–16 трав. – № 18–19. – С. 18.

4. Рабінович С. П. Антропосоціальна дійсність проти юридичної презумпції (метаморфози сучасного юснатуралізму в практиці Страсбурзького суду) / С. П. Рабінович // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : матер. міжнар. «круглого столу» (м. Львів, 4–5 грудня 2009 року). – Львів : Край, 2009. – С. 279–289.

5. Рабінович С. П. Природно-правові принципи й конструкції в європейських кодифікаціях цивільного права / С. П. Рабінович // Проблеми систематизації приватного права України та Європи : монографія / А. С. Довгерт, Р. О. Стефанчук, Ю. В. Білоусов та ін. – К. : Наук.-дослідн. ін-т приватного права і підприємництва НАПрН України, 2009. – Гл. 4. – С. 78–94.

6. Рабінович С. П. Справедливість як домірність і як рівність: оцінка правомірності обмежень прав людини в практиці Конституційного Суду України / С. П. Рабінович // Судова практика. – 2010. – № 3. – С. 34–41.

Тези наукових доповідей та повідомлень:

1. Рабінович С. П. Трансцендентність як властивість природної цивільної рівності / С. П. Рабінович // Європейські інтеграційні процеси і трансформація права на пострадянському і постсоціалістичному просторі : матеріали міжнар. наук. семінару (м. Київ, 22–23 вересня 2005 р.). – К., 2005. – С. 22–23.

2. Рабінович С. П. Субсидіарна взаємодія приватного й публічного у суспільному житті / С. П. Рабінович // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XII регіон. наук.-практ. конф. (м. Львів, 9–10 лютого 2006 р.). – Львів, 2006. – С. 51–53.

3. Рабінович С. П. Релігійна свобода як цінність в альтернативних концепціях гуманізму / С. П. Рабінович // Religionsfreiheit in Mittel- und

Osteuropa zwischen Tadtition und Europäisierung / Gerrit Manssen, Boguslaw Banaszak (Hrsg.). – Frankfurt am Main, 2006. – S. 121–127.

4. Рабінович С. П. Розумність у праві: філософсько-правовий та емпірико-юридичний виміри / С. П. Рабінович // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : матеріали другого всеукр. круглого столу (м. Львів, 16–17 вересня 2005 р.). – Львів : Край, 2006. – С. 214–233.

5. Рабінович С. П. Проблема співвідношення природного і соціонормативного у філософсько-правовій думці античності / С. П. Рабінович // Матеріали XIII регіон. наук.-практ. конф. «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 8–9 лютого 2007р.). – Львів, 2007. – С. 66–69.

6. Рабінович С. П. Східна традиція права, політична криза та перспективи європейської інтеграції / С. П. Рабінович // Тези доповідей IV міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті першого Президента МНТУ академіка Юрія Бугая «Україна в євроінтеграційних процесах: проблеми і перспективи». – К. : МНТУ імені академіка Юрія Бугая, 2007. – С. 187–189.

7. Рабінович С. П. Антропологічні засади конституційного праворозуміння / С. П. Рабінович // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : статті учасників третього всеукр. круглого столу (м. Львів, 23–24 листопада 2007 р.). – Львів : Край, 2008. – С. 291– 298.

8. Рабінович С. П. Правопорядок та ірраціональні основи соціальної організації / С. П. Рабінович // Тези круглого столу «Психолого-педагогічні умови формування позитивного образу працівника ОВС» (м. Львів, 25 січня 2008 р.). – Львів : ЛьвДУВС, 2008. – С. 47–49.

9. Рабінович С. П. До питання про «скасувальну» дію конституційних та інших загальноправових засад у праві України / С. П. Рабінович // Актуальні проблеми конституційного права та державотворення : зб. наук. пр. (м. Хмельницький, 14–15 березня 2008 р.). – Хмельницький : вид-во Хмельницьк. ун-ту. управління і права, 2008. – Ч. 1. – С. 280–284.

10. Рабінович С. П. Біосоціальна дійсність проти законодавчої презумпції: європейські стандарти поваги приватного життя у практиці Страсбурзького суду / С. П. Рабінович // Право на приватність: тенденції та перспективи : тези всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 14 листопада 2008 р.). – Львів : ЛьвДУВС, 2008. – С. 154–156.

11. Рабінович С. П. Натуралістичний метод розроблення юридичних рішень у римському праві / С. П. Рабінович // Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави : зб. статей V всеукр. наук. конф. правників-початківців. – Львів-Одеса : Фенікс, 2008. – С. 48–52.

12. Рабінович С. П. Природне праворозуміння в римській правовій культурі: соціальна утопія та юридична практика / С. П. Рабінович // Актуальні проблеми тлумачення і застосування юридичних норм : Зб. статей учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 28–29 березня 2008 р.). – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – С. 46–48.

13. Рабінович С. П. До питання про позитивацію правових «очевидностей» / С. П. Рабінович // Матеріали міжнар. наук. конф. молодих вчених, аспірантів і студентів «Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави» (м. Одеса, 21–22 листопада 2008 р.). – Одеса : Юрид. літ., 2008. – С. 26–31.

14. Рабінович С. П. Проблема «скасувальної» дії загальних засад права в українському законодавстві / С. П. Рабінович // Громадянське суспільство в Україні: проблеми забезпечення правотворчої діяльності : матер. міжнар. наук. конф. (м. Київ, 7 квітня 2008 р.) / за ред. О. В. Скрипнюка. – К : НДІППП, 2008. – С. 171–173.

15. Рабінович С. П. Методологічні аспекти дослідження сумісності правової системи України та систем європейського права / С. П. Рабінович // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. матеріалів міжнар. наук. симпозіуму «Дні порівняльного правознавства» (м. Київ, 8–11 квітня 2009 р.) / упор. О. В. Кресін. – К. : Логос, 2009. – С.102–104.

16. Рабінович С. П. Антропологічний підхід у практиці Конституційного Суду України: між соціологією та юснатуралізмом / С. П. Рабінович // Проблеми державотворення та правотворення в Україні (в контексті порівняльного правознавства та права на приватність) : матеріали круглого столу (м. Львів, 22 травня 2009 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С.28–211.

17. Рабінович С. П. Принцип розумних очікувань у європейських кодифікаціях приватного права / С. П. Рабінович // Матеріали всеукр. круглого столу «Порівняльне правознавство: філософські, історичні та галузево-теоретичні аспекти» (м. Львів, 28 травня 2010 р.). – С.15–18.

АНОТАЦІЯ

Рабинович С.П. Природно-правові засади юридичного регулювання суспільних відносин в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів, 2011.

Дисертацію присвячено філософсько-правовому дослідженню смислових зв'язків між природним типом праворозуміння і державно-юридичною практикою, виявленню специфічних форм вираження в ній природно-правових підходів, вивченню механізмів, за посередництвом яких вони набувають правотворчого значення.

Запропоновано операціональне визначення загального поняття природного права як закономірностей владного регулювання й само-регулювання людської поведінки, які за конкретно-історичних умов забезпечують збереження та розвиток людини і суспільства. Дія цих закономірностей опосередковується людською свідомістю у вигляді а) принципів діяльності з розподілу та обміну суспільнозначущих благ (юридичної діяльності) та б) принципів легітимації змісту і форм здійснення такої діяльності.

Ключові слова: природно-правовий підхід в юридичному регулюванні, юснатуралізм, природне право, природно-правові засади, позитивація природного права, юридична діяльність, закономірності юридичного регулювання.

АННОТАЦІЯ

Рабинович С. П. Естественно-правовые начала юридического регулирования общественных отношений в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Львовский государственный университет внутренних дел. – Львов, 2011.

Диссертация является первым в украинской философско-правовой науке монографическим исследованием юснатуралистического право-понимания как концептуально-методологического подхода в практической юридической деятельности.

Проанализировано философско-правовое значение основополагающих представлений и понятий классического европейского юснатурализма («фюсис» и «натура», «естественный закон», «закон природы») в единстве исторических и логических моментов их развития.

Обосновано, что бытийными основаниями этих представлений и понятий выступают закономерности социальной регуляции и саморегуляции.

Выявлены социальные и эпистемологические основания очевидности как характеристики естественно-правового познания, которая служит способом репрезентации социального опыта в коллективном правовом сознании. Естественность очевидности означает ее непосредственную данность практическому разуму, а ее априорность содержит в «снятом» виде результаты социальной практики. Очевидное знание является, с одной стороны, результатом, а с другой – предпосылкой социокультурно обусловленного познания закономерных основ организации и функционирования общественных отношений.

Сконструирована система моделей соотношений между естественным правом, моралью и нравственностью на основании дифференциации смыслов должного (надлежащего) в праве. Такие смыслы могут отображать различия между: а) реальной и образцовой соционормативными системами; б) официальным позитивным правом и «надлежащим» правом; в) фактически действующими нормами общесоциального права и «надлежащим» правом; г) внепозитивными юридическими явлениями, которые не рассматриваются как «надлежащее» или «правильное» право, и правом позитивным.

Обоснована инструментальная и собственная ценность естественно-правовых подходов в правоведении и юридической практике. Такая ценность обуславливается способностью юснатурализма удовлетворять ряд важных потребностей профессиональной юридической и политической деятельности, потребностей функционирования и развития правового сознания и социорегулятивной практики.

Предложено операциональное определение общего понятия естественного права как закономерностей властного регулирования и саморегулирования человеческого поведения, которые в конкретно-исторических условиях обеспечивают сохранение и развитие человека и общества. Действие этих закономерностей опосредуется сознанием в виде 1) принципов деятельности по распределению и обмену общественно-значимых благ (такая деятельность, в авторском понимании, собственно, и является юридической) и 2) принципов легитимации содержания и форм осуществления этой деятельности.

Выявлены методологические и юридико-прикладные значения различий между материально-содержательными (в частности, социально-потребностными и социально-ценностными) и формально-структурными (процедурными) способами концептуального соединения естественного и

позитивного права. Первые определяют, в частности, социальные основания, нравственное содержание либо политические идеалы государственно-юридического регулирования, вторые же устанавливают специфические принципы такого регулирования, обусловленные назначением и сущностью соответствующих юридических институтов.

Продемонстрированы взаимосвязь и особенности взаимодействия моральных и юридических аспектов принципов справедливости, соразмерности и равенства как естественно-правовых начал. В плане материального равенства категория справедливости относится к ценностным (моральным) понятиям, тогда как равенство формальное выражает сугубо юридическое измерение справедливости, лишённое ценностно-оценочных свойств.

Выделены специфические оценочные конструкции и понятия, используемые в аргументации юридических решений как указание на качественные, сущностно-смысловые и социально-содержательные аспекты правоотношений и выступающие формами законодательной позитивации естественно-правовых принципов. Речь идет о конструкциях и понятиях: а) онтологических («суть отношений», «логика вещей», «дух конституции» и т.п.); б) деонтологических («справедливый», «надлежащий», «достойный» и т.п.); в) гносеологических («явный», «очевидный», «соответствующий здравому смыслу» и т.п.).

Ключевые слова: естественно-правовой подход в юридическом регулировании, юснатурализм, естественное право, естественно-правовые начала, позитивация естественного права, юридическая деятельность, закономерности юридического регулирования.

ANNOTATION

Sergiy P. Rabinovych. Naturally-legal principles of the legal regulation of social relations in the Ukraine. – Manuscript.

The thesis for the scientific degree of a Doctor of Law in speciality 12.00.12 – Philosophy of Law. – Lviv State University of Internal Affairs. – Lviv, 2011.

The study is dedicated to philosophical-legal perception of relations between the natural type of law conception and state legal practice, finding out specific forms of jusnaturalism expression in it, analysis of devices, through mediation of which the naturally-legal ideas gain real lawmaking meaning.

The definition of general operational notion of natural law as regularities of imperative control and self-control of the human behaviour, which ensure the conservation and development of the human being in the society in the concrete historical conditions. The action of these regularities is mediated by human consciousness in the manner of: 1) principles of distribution and change of socially significant goods and 2) principles of matter and form legitimating of realization of such activities.

Key words: naturally-legal approach in the legal regulation, jusnaturalism, natural law, naturally-legal principles, positivation of natural law, legal activities, regularities of the legal regulation.

Підписано до друку 24.01.2011 р.
Формат 60x90/16. Папір офсетний. Зам. № 09-11
Умовн. друк. арк. 1,9. Наклад 100 прим.

Львівський державний університет внутрішніх справ
79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.